

Unionsproblemer

I denne udvidede anmeldelse behandler dr.phil. Jens E. Olesen Poul Enemarks bog »Kriseår 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie«. (Akademisk Forlag, 1981).

I udforskningen af Kalmarunionens historie har svenske og til dels norske forskere generelt været de ledende, mens man fra dansk side hovedsagelig har nøjedes med at anerkende resultaterne af broderlandenes forskning. Savnet af større danske unionshistoriske undersøgelser har medført, at danske synsvinkler i nogen grad er blevet forbigået, hvilket har hindret et mere indgående kendskab til det politiske magtspil og dets indflydelsesgrupper i perioden. Disse forhold rådes der bod på i disse år. I 1979 udkom på foranledning af Nordisk Ministerråd Poul Enemarks »Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397-1521«, som leverede en forskningsoversigt over den omfattende litteratur til den unionspolitiske udvikling. I 1980 udkom A.E. Christensen »Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439«, Kai Hørby's afsnit om tiden 1340-1523 i Gyldendals Danmarkshistorie bind II og Jens E. Olesen »Rigsråd – Kongemagt – Union 1434-1449«. I marts 1982 udkom P. Enemarks bog »Kriseår 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie«, som belyser de første år af Kristian I's regeringstid og i højere grad end tidligere sætter adelshistorien i centrum af de politiske begivenheder.

Hovedbegivenhederne i perioden 1448-1451 skal indledningsvis kort ridses op. I begyndelsen af januar 1448 døde kong Kristoffer af Bayern uden at efterlade sig livsarvinger i ægteskabet med dronning Dorothea af Brandenburg. Kongens død fik de største følger for de tre riger, og inden sommeren var omme, havde svenskerne valgt Karl Knutsson (Bonde) og danskerne Kristian I af Oldenburg til konge, hvorefter begge konger søgte at komme i besiddelse af Norge. Gotland var fra starten et væsentligt stridspunkt mellem rigerne. Karl Knutsson lod en hær angribe den gamle Erik af Pommern på Gotland, og mod slutningen af 1448 kontrollerede denne alene Visborg slot. Erik af Pommern tog kontakt med Kristian I i Danmark, og i forsommeren 1449 kom Visborg på danske

hænder. I juli måned samme år blev en våbenstilstandsftale indgået med de svenske hærledere på Gotland, som inkluderede Norge og fastsatte et forhandlingsmøde det følgende år om øens tilhørsforhold. I slutningen af 1449 drog Karl Knutsson trods Kristians valg til norsk konge i Marstrand i juni til Norge efter opfordring fra sine norske tilhængere og lod sig krone til norsk konge i Trondheim af ærkebisp Aslak Bolt. Samtidig søgte han at vinde riget militært. Karls militære fremgang blev dog standset, og på unionsmødet i Halmstad i maj 1450 anerkendte de befuldmægtigede svenske råder Kristians ret til Norges trone. Fredspolitikken trådte i baggrunden efter mødet i Avaskär i sommeren 1451, og i det følgende år brød krigen ud mellem Danmark-Norge og Sverige.

Gyldenstjernerens magtstilling

I de første kapitler afviser P. Enemark med rette, at nationale særøpfattelser var fremherskende i Danmark og i Sverige efter kong Kristoffers død. Der var tværtimod i begge riger ønske om fælles forhandlinger i tronspørgsmålet, hvorfor det må være væsentligt at søge at udrede de overvejelser, der gik forud for Karl Knutssons og Kristian I's valg, samt undersøge de politiske problemstillinger og partigrupper, som var fremherskende i rigerne.

Savnet af en oplagt fyrstelig tronkandidat gav, som der klarlægges, indenlandske kandidater en mulighed for at komme i betragtning ved kongevalget, og i det udaterede unionsforslag fra ca. 1436 åbnes der udsigt til lodtrækning mellem de tre riger af egne opstillede indenlandsk fødte kandidater. Det er rimeligt, at Oxenstjerne har villet søge at opstille en kandidat fra deres egen slægtsgruppe for den valgforsamling, som i Stockholm i maj måned skulle udpege tronkandidater til fællesmødet i Halmstad med danskere og nordmænd. I Norge var Sigurd Jonsson (og jarlen af Orkney-øerne) på tale, og for Danmarks vedkommende omtaler en tradition i Gyldenstjerneslægten Knud Henrikssøn som tronkandidat, hvad der af P. Enemark er taget til indtægt for, at Gyldenstjerne var stemt for et nordisk kongevalg blandt indenlandsk fødte tronkandidater efter unionsforslagets forskrifter (s. 23f). Synspunktet er vigtigt, og Gyldenstjernerens fremtrædende stilling under kong Kristoffer med 4 rådspladser (Erik Nielssøn, sønnen Niels Erikssøn, bisp Gert Pederssøn af Børglum, Henrik Knudssøn) styrker unægtelig opfattelsen af, at slægten har indtaget en selvstændig stilling til tronspørgsmålet overfor blandt andet slægterne Rosenkrantz og Thott. Det er imidlertid et spørgsmål, om Knud Henrikssøns kandidatur reelt har været bragt på

bane¹. Forfatteren udviser naturligt forsigtighed, men kan ikke ganske slippe tanken om Knud Henrikssøn som dansk tronkandidat.

En årsag til at tildele Gyldenstjerneerne en betydningsfuld politisk rolle, er som fremhævet af forfatteren tillige slægtens forbindelser til den svenske højaristokrat Karl Knutsson, som i slutningen af 1430'erne havde ført an i kampen mod Erik af Pommern i kravet om konstitutionelle indrømmelser. Forståelsen mellem slægterne Gyldenstjerne-Bonde var kommet i stand i 1446, hvor Erik Erikssøn som bekendt ægtede Kristina Karlsdatter. Forbindelsen, der var affødt af fælles godsinteresser i Estland, havde skudt interessen for det østlige Baltikum mere i forgrunden, og måtte derigennem have betingelser for at øve væsentlig indflydelse på unionspolitikken fremover.

Fremhævelsen af Gyldenstjernernes magtstilling i 1448 og i de foregående år er vigtig, men har medført, at bl.a. Otto Nielssøn (Rosenkrantz) og Oluf Axelssøn (Thott) og andre rigsråder er skubbet i baggrunden. Når Enemark i bestræbelserne på at dokumentere Erik Nielssøns fremtrædende position i kong Kristoffers sidste leveår antager, at Hr. Anders Nielssøn i et dokument fra København 1447 5/7 skulle være en fejlskrift for Erik Nielssøn (s. 71-72), kan dette således ikke være rigtigt. Der er tale om rigsråden Anders Nielssøn (Jernskæg), som tidligere havde spillet en vigtig rolle i forhandlingerne med Erik af Pommern². Det er tillige antaget, at Otto Nielssøn og Oluf Axelssøn må have fratrukket deres rigsembeder som henholdsvis hofmester og marsk ved kong Kristoffers død³. Denne opfattelse lader sig ikke opretholde⁴. Tværtimod støtter bl.a. udnævnelsen af Eggert Frille til »Rigens Kammermester« i foråret 1448 behovet for en varetagelse af regeringsforretninger under Interimsregeringen. Der turde derfor ikke være grund til at underkende de øvrige

1. Adelstraditionen i *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi VII* s 241. – Hans Svaning, som er kilden for A. Huitfeldt, fortæller, at der ikke kunne blive tale om en forbindelse mellem den pågældende unavngivne ridder, eftersom der fra slægtens side ikke kunne fremvises en ægte stamtavle med kgl. forfædre (Kgl. Bibl. Gl. kgl. Saml. 2444 4° bl 19-20)
2. *Danske Samlinger 1* (1865-66) s 169-72. J.E. Olesen: *Rigsråd – Kongemagt – Union 1434-1449* (1980) s 360 jfr henvisninger s 590 for Anders Nielssøn.
3. Enemark s 72, 106, 133, 151, 272 note 22, 285 note 32.
4. Dokumentet som omtaler Otto N og Oluf A uden embedstitler er trykt i *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis Bd III* (1401-50) nr 7795 efter en afskrift i Eggert Frilles brevbog, hvad der kan forklare de manglende titler. Den stralsundiske krønike omtaler Oluf A som marsk i 1448 (*Scriptores Rerum Suecicarum Medii Ævi* (cit SRS) III s 297). 1448 18/8 omtaler Otto N sig som »hovemeister des Rykes tho Dennemerken« (*Bronnen tot de Geschiedenis van den Oostzeehandel* (ed. H A Poelman 1917) I:2 nr 1915).

ledende slægter fra kong Kristoffers tid (Rosenkrantz, Thott, Frille og Rønnow) ved skildringen af rigsrådets stillingtagen til tronspørgsmålet i foråret 1448. Der savnes nogle overvejelser over de nævnte slægters indstilling til Gyldenstjernernes »plan«.

Dronning Dorotheas morgengavekrav

I Sverige måtte udsigten til en styrkelse af Karl Knutssons position p.g.a. konstellationen Gyldenstjerne-Bonde som fremhævet af Enemark få Oxenstiernerne til at søge at opstille en tronkandidat fra slægtens egne rækker. Der vides desværre intet om, hvem man konkret har tænkt på. Som et modtræk mod Karl Knutssons intentioner var Erik af Pommern en nærliggende mulighed, og Oxenstiernerne synes som påpeget af Kjell Kumlien og uddybet af Enemark (s. 75) at have haft Norge og Gotland i tankerne. Unionsvalget synes at være blevet udskudt på et rådsmøde i København i pinsen, og årsagen hertil finder Enemark i en totalt ændret situation i Danmark, foranlediget af det danske rigsråds henvendelse til hertug Adolf senest i maj måned. Grunden til at man i Danmark forlod tanken om et unionelt kongevalg blandt indenrigske kandidater opfattes som begrundet i hensynet til slægten Hohenzollern og Dorotheas morgengavekrav (s. 76-79).

Den store vægt på morgengavekravet rammer centralt, men forekommer ikke anmelderen at give en udtømmende forklaring på rigsrådets politik. Det er sandsynligvis rigtigt, at der på mødet ved midten af maj i København, hvor svenske og norske råder skulle møde frem, må være indløbet efterretninger, som har fremskyndet tilslutningen til et valg af en udenlandsk fyrste til konge. Nu vides det imidlertid ikke, hvornår Dorothea tidligst har været i kontakt med sine slægtninge, og først 1448 7/7 ses 2 af markgreve Hans' råder at opholde sig i København for at indhente oplysninger om Dorotheas morgengave⁵. Der turde derfor også være grund til at formode, at det på rådsmødet har været frygten for Erik af Pommern, hvis kandidatur var fremført i Sverige (og også senere var fremme i Norge), som har forstærket behovet for at opstille en fyrstelig modkandidat ved det kommende valg⁶.

Såfremt det er korrekt at tildele frygten for Erik af Pommern og udsigten til Gotlands overgang til Sverige en større rolle i overvejelserne i

5. Urkundenbuch der Stadt Lübeck VIII nr 519.

6. E. Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen 1397-1457 (1934) s 258-9. K. Kumlien: Karl Knutssons politiska verksamhet 1434-1448 (1953) s 254-5. G. Lögdberg: De nordiska konungarna och tyska Orden 1441-1457 (1935) s 106ff. R. Bergström i Sv. Hist. Tidsskr. 1936 s 131-2 og 1959 s 401-07.

rigsrådet, bliver henvendelsen til hertug Adolf og tilbudet til ham om at blive dansk konge mere forståeligt. Enemark er tilbøjelig til at tvivle på, om man i rådet virkelig seriøst har tilbudt hertugen kronen (s. 4,78). Andre undersøgelser påvisning af en forståelse mellem Adolf og kong Kristoffer fra 1440, og hertugens inddragelse 1446 ved forhandlingerne med Erik af Pommern om Gotland samt hans slægtsskab med det gl. danske kongehus gør imidlertid opfordringen fra et rigsrådsflertal rimelig. Hertugens tronkandidatur ville på samme tid tilgodese unionen og forbindelserne til hertugdømmet og hansestæder samt fortsætte den afstukne linie fra kong Kristoffers tid⁷.

Godtages det, modsat P. Enemarks opfattelse, at hertug Adolf har været overvejet som dansk tronkandidat, kan hensynet til dronning Dorotheas morgengavekrav for en tid ikke at have været det vigtigste. I lighed med Gyldenstjernernes »plan« har tronspørgsmålet haft førsteprioritet i rigsrådets flertal. Gyldenstjernerne kunne iøvrigt få besvær med at sikre en effektiv løsning af morgengavespørgsmålet. Blev det f.eks. på unionsvalgmødet afvist at vælge en udenlandsk fyrste til konge og i stedet søge en indenlandsk eller flere indenlandske konger valgt, ville morgengaveproblemet netop ikke blive løst, hvis Sigurd Jonsson og/eller Karl Knutsson blev foretrukket. Kun en valgt unionskonges ægteskab med Dorothea ville kunne hindre en udbetaling af de 45.000 gylden, som Kristoffer af Bayerns morgengavebrev foreskrev hende fra de 3 nordiske riger.

Ved hertug Adolfs afslag kom grev Kristian af Oldenborgs kandidatur frem i forreste række. Et valg af Kristian havde den fordel, at han ved at være villig til at ægte Dorothea sparede ikke kun Danmark, men alle rigerne for den store affindelsessum, som morgengavebrevet tildelte hende. Det forekommer anmelderen, at der ved diskussionen om Dorotheas morgengavekrav kunne have været skelnet skarpere mellem rigsrådets og slægten Hohenzollerns planer. Dette ville ikke rokke ved forfatterens dokumentation af bestræbelserne i Danmark på at lancere en ny fyrstelig unionskonge, men snarere styrke denne opfattelses rigtighed. Kong Kristoffer havde således ikke kun udstedt et nordisk morgengavebrev på 15.000 gylden fra hvert af de 3 nordiske riger, men tillige et separat bayrisk morgengavebrev på 15.000 gylden og lokaliteter i Oberpfaltz⁸. Allerede i september 1445 havde Dorothea imidlertid overladt faderen markgrev Hans af Brandenburg de bayriske morgengavegodser, så længe

7. J.E. Olesen (1980) op. cit. s 382-3 jfr 136ff, 216, 348-9.

8. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München. Pergament 1445 21/9: Oberpfaltz nr 835 jfr 836. J.E. Olesen (1980) op. cit. s 310-11.

hun var uden livsarvinger⁹. For markgreve Hans har det i 1448 været af betydning at forsikre sig om datterens nordiske morgengave.

Mens planerne om greve Kristians unionskongevalg tog fastere form, pointerer P. Enemark med rette (s. 77), at Dorotheas ægteskab med en fremtidig nordisk unionskonge ikke forekom markgreve Hans af Brandenburg umiddelbart indlysende. Denne søgte at tilvejebringe et passende fyrsteligt ægteskab for sin datter, og mod slutningen af 1448 og begyndelsen af 1449 havde markgreve Hans som bekendt planer om et ægteskab mellem Dorothea og kong Kazimir af Polen. Det er imidlertid ikke nævnt i bogen, at der i slægten Hohenzollern forinden var diskuteret et muligt giftermål mellem Dorothea og hertug Albrekt af Østrig, broder til den tysk-romerske konge Frederik III. Denne for så vidt sensationelle oplysning dokumenteres af et papirbrev i det danske rigsarkiv, udstedt af markgreve Hans fra Plassenburg 1448 23/8 til broderen markgreve Albrekt. Det fremgår heraf, at Albrekt med beløbet på 15.000 gylden fra hvert af rigerne Danmark, Sverige og Norge samt 15.000 gylden i Bayern for lokaliteter i landet. Dorothea havde imidlertid givet ham de 15.000 gylden og lokaliteterne i Bayern, hvis hun døde uden livsarvinger. Såfremt der imidlertid kom en forståelse i stand mellem Albrekt af Østrig og Dorothea, erklærede markgreve Hans sig rede til at lade datterens gave indgå som medgift. Sluttelig meddelte han, at han ville diskutere sagen grundigt med broderen, når de mødtes Sct. Bilgen (= Birgitten) dag i Bayersdorf¹⁰. Der blev intet ud af Hohenzollernes giftermålsplaner, og i oktober 1449 ægtede Kristian I Dorothea, hvilket må have haft markgreve Hans' billigelse (s. 107).

Eftersom det således forekommer sandsynligt, at det ikke kun har været dronning Dorotheas morgengavekrav, som medførte den ændrede danske politik i maj 1448, kunne forfatteren være gået nøjere ind på konsekvenserne af Gyldenstjernernes »plan«. På grund af det danske rigsråds store andel i unionspolitikkenes udformning under Erik af Pommern og Kristoffer af Bayern synes Gyldenstjernernes konstitutionelle politik om et muligt valg blandt indenlandske tronkandidater om en fælles konge eller flere konger således ikke i tilstrækkelig grad at have taget hensyn til traditionelle danske interesser i rigsrådet om at dominere tre-

9. Staatsarchiv Bamberg. To pergamentdokumenter 1445 26/9: A 160, L. 552 nr 200-201.

10. Rigsarkivet. Ny kron. Saml. nr 3664. – Dokumentet købt 1918 af en tysk antikvar og fundet 1933 blandt rigsarkivar K. Erslevs efterladenskaber. Dokumentet vil blive søgt publiceret sammen med Kristoffer af Bayerns (og dronning Dorotheas) tyske breve 1440-1448.

statsunionen. Savnet af en oplagt dansk tronkandidat har ifølge anmelderens opfattelse ikke budt på større chancer mod bl.a. den tidligere norske drost Sigurd Jonsson, som tilmed var af gl. kongeslægt, og den tidligere marsk og rigsforsøger Karl Knutsson i Sverige, som man i Danmark i erindring om hændelserne i 1430'erne ikke kan have været ubekendt med ville blive søgt lanceret som tronkandidater på det fælles valgmøde. Tilnærmelsen mellem Sverige og Norge i 1441 ved Lødøse- og Kalmatraktaterne¹¹ har ikke givet Danmark mulighed for ubetinget at placere sin kandidat på unionstronen. Siden Gyldenstjerne med sikkerhed ikke var blandt dem, som støttede et valg af grev Kristian (Enemark s. 106), må det have været klart for slægten, at Karl Knutsson ville stå meget stærkt ved det fælles kongevalg. Forbindelsen mellem Gyldenstjerne-Bonde fra 1446 om en mere aktiv politik i Baltikum (som dog ikke havde fået de store følger) peger efter anmelderens opfattelse derfor snarere på Karl Knutsson som Gyldenstjernernes og især Tiim-Langtind-liniens spidskandidat på det planlagte fælles unionsmøde fremfor traditionen om Knud Henrikssøn. Karl Knutssons tendentiøse udsagn til højesteren i august 1448 om at danskerne skulle have været hos ham 2 gange, og at han endelig den tredje gang havde accepteret at blive deres konge, er indlysende en propagandaløgn for at vinde den tyske Orden¹². Dette forhindrer imidlertid ikke, at Karl Knutsson kan have forstørret reelle kontakter til Gyldenstjerne til at omfatte danskerne i almindelighed. Karl synes netop som også godtgjort af Enemark (s. 82) at have fremskyndet sit svenske kongevalg på grundlag af efterretninger fra Gyldenstjerne om det danske rigsråds kontakt med hertug Adolf og grev Kristian.

I det danske rigsråds flertal var der ligesom hos Gyldenstjerne afgjort modstand mod Erik af Pommern (Enemark s. 13). Et valg af Karl i Sverige og flere konger i unionen har dog efter anmelderens mening heller ikke været en acceptabel løsning på tronspørgsmålet for rigsrådet, idet der i så fald kunne frygtes for en forøgelse af Gyldenstjernes og Karl Knutssons magtstilling, som ikke tilgodeså traditionelle danske unionsinteresser. Et valg af Kristian til unionskonge ville ikke blot varetage hensynet til unionen mellem de 3 riger og til Dorotheas morgengavekrav, men tillige åbne mulighed for at bevare dansk indflydelse på unionspolitikens udformning (inkl. Gotland) og udbygge de stadig tæt-

11. J.E. Olesen (1980) op. cit. s. 164ff, 197-8.

12. Rigsarkivet. Königsbergske Registranter 16 s 1359-60 (Højesteren til markgreve Hans 1448 1/9).

tere forbindelser til hertugdømmet og til de vendiske hansestæder. Fra et dansk rigsrådssynspunkt (især slægterne Rosenkrantz og Thott) har Kristian af Oldenburg været langt at foretrække fremfor udsigten til en magt- og valgkamp blandt indenlandske tronkandidater, som kunne resultere ikke blot i flere konger med tilknytning til Gyldenstjerne-Bonde, men måske også føre til en restitution af Erik af Pommern. Anmelderen må bekende sig til den opfattelse, at hidtidig dansk unionspolitik ikke fornægtede sig i valget af Kristian I.

Kristian I's tilhængere

Som kong Kristians oprindelige støtter i Danmark har P. Enemark med rette udpeget Otto Nielssøn og Oluf Axelssøn, hvis slægter styrkede deres position ved Kristians valg. Flere nye råder blev udnævnt som følge af deres støtte til Kristian (s. 133ff). Blandt kongens første tilhængere kunne kammermesteren Eggert Frille og Claus Rønnow dog også have fortjent en større plads. Når Claus Rønnow ikke er omtalt af Enemark blandt Kristians allerførste støtter skyldes det, at Claus Rønnow er opfattet som tilhørende Gyldenstjernernes kreds (s. 135, 150-51). – Intet tyder imidlertid på, at Claus Rønnow har støttet Gyldenstjernernes politik. Under Kristoffer af Bayern havde han befæstet sin position som rigsråd og hovedsmand på Nyborg slot, og ved kongens bryllup i 1445 varetog han embedet som kongens skænk. Claus Rønnows udnævnelse til rigsmarsk i 1449 efter Oluf Axelssøns overtagelse af Visborg, og hans senere stadige støtte til kong Kristian tilkender ham en selvstændig stilling under kongevalget i 1448¹³. I højere grad end påpeget af Enemark kan der være grund til at nuancere slægtsopdelingen i rigsrådet i 1448 på baggrund af de ledende slægter i kong Kristoffers kongetid. Med slægterne Rosenkrantz, Thott, Frille og Rønnows støtte til Kristian af Oldenborgs kandidatur har denne i rigsrådssammenhæng haft et godt udgangspunkt¹⁴.

I en undersøgelse af Kristians tidligste rigsrådsstyre har forfatteren godtgjort (s. 138ff), at der var en betydelig slagside til de østdanske provinser, men også Sjælland var talstærkt repræsenteret i rigsrådet. For Jyllands vedkommende var repræsentationen urimelig fåtallig i disse år sammenholdt med repræsentationen fra de øvrige landsdele, og Kristian synes umiddelbart kun at have kunnet påregne rådighed over få jyske slotslen. Slægten Gyldenstjerne var en magtfaktor i Jylland af betydning i

13. J.E. Olesen (1980) op. cit. s. 122, 256, 302, 320.

14. Jfr. J.E. Olesen (1980) op. cit. s. 380ff, 395f og Unionskrige og Stændersamfund 1450-1481 s. 4ff, 26f.

kraft af omfattende godser og slotslen. Når det antages, at Erik Erikssøn (Gyldenstjerne) har besiddet Riberhus i 1448 (s. 143), turde dette imidlertid være tvivlsomt. Erik Erikssøns ægteskab 1446 med Kristina Karlsdatter og bosættelse i Sverige taler imod at tillægge ham dansk høvedsmandskab. I 1453 og 1454 var hofmesteren Otto Nielssøns brødre Ludvig og Timme Nielssøn høvedsmænd på henholdsvis Riberhus og Koldinghus, en position de måske modsat Enemarks opfattelse kan have erhvervet af kong Kristoffer af Bayern. Rosenkrantzernes og hermed kong Kristians magtstilling i Jylland i 1448 kan således have været større, end kilderne tillader indsigt i¹⁵.

Gyldenstjerneerne hørte klart ikke til dem, der havde ønsket Kristian til konge, og de træffes heller ikke i kongens omgivelser i den første tid efter hans overtagelse af regeringen. Først i juli 1449 før Gotlandsfelttoget accepterede den yngre generation af Tiim-linien Kristian I. Derimod synes forståelsen mellem kong Kristian og Henrik Knudssøn ifølge Enemark først at være gennemført i oktober 1449 ved kongens kroningsfest. Omtalen af Otto Nielssøn uden hofmestertitel i traktaten fra Gotland 1449 31/7, hvor Niels og Peder Erikssøn opregnes, er Enemark tilbøjelig til at tolke som et udtryk for, at Niels Erikssøn må have stillet betingelser for at genindtræde i regeringsarbejdet. Da Otto Nielssøn, som nævnes som hofmester i breve af 1449 22/4-18/7, ikke tillægges hofmestertitel i et officielt dokument fra den 3. november samme år medbeseget af Henrik Knudssøn, opfattes Otto Nielssøn som fratrædt fra hofmesterembedet (s. 150-51). Anmelderen føler sig ikke overbevist om rigtigheden heraf, bl.a. fordi Otto Nielssøn 1450 19/4 atter nævnes som hofmester (s. 158). Ved kong Kristians udstedelse af et pantebrev 1451 25/6 til Henrik Knudssøn bevidnedes dokumentet af Otto Nielssøn og Claus Rønnow, og de omtales begge uden deres embedstitler (s. 159). – Det lader sig derimod ikke bestride, at en magtkamp mellem Rosenkrantz og Gyldenstjerne lader sig ane i disse år¹⁶.

Karl Knutssons svenske kongevalg

I Sverige synes striden mellem Oxenstiernerne og Karl Knutsson nær-

15. J.E. Olesen (1980) op. cit. s. 457-8 jfr 258, 394. Til fordel for Timme Nielssøns tidlige overtagelse af Koldinghus kan tale et dokument fra Kolding 1449 1/5 (K. Barner: Familien Rosenkrantz' Historie I (1874), Diplomatarium nr 77). Ifølge en sen efterretning skal Ludvig Nielssøn have haft Riberhus 1450 (Enemark s. 156 jfr E. Pontoppidan: Den danske Atlas V:2 s. 654 og K. Barner op. cit. s. 178).

16. jfr J.E. Olesen (1980) op. cit. s. 257-61, 264-5 og Unionskrige og Stændersamfund 1450-1481 s. 4f, 41f, 83.

mest at have drejet sig om rigsforstanderposten, som skulle sikre Karls opstilling ved et unionskongevalg, hvilket Oxenstiernerne har villet forhindre for enhver pris. Klart og overbevisende er der argumenteret for, at Karls valg den 20. juni må være sket på grundlag af efterretninger fra Danmark om en fyrstelig tronkandidat, hvilket udgjorde en fare for Karls egne muligheder. Når Oxenstiernerne ikke ville gå med til et nyt rigsforstandervalg, og man intet kunne få at vide om unionsudsigterne, har Karl presset sit valg igennem med støtte i landslovens udsagn om svensk kongevalg. I en mønstergyldig undersøgelse af Karls politiske opbakning (s. 86ff) er der argumenteret for, at den store tilslutning blandt rigsråder og udenrådsadelige skal ses i lyset af agitationen mod trusselen fra Erik af Pommerns kandidatur, hvilket let lod sig kæde sammen med planen om et militært opgør om Gotland med forbillede i togtet i 1446. Karl kan endvidere ikke være gået til kongevalg på et politisk program, der har indebåret strid med Danmark.

Der kan, som Enemark klarlægger, ikke være tvivl om, at agitationen mod Erik af Pommern og løfter til råder og udenrådsadelige om ridderlag og forleninger har styrket Karls position betydeligt i alle kredse og skabt samling om hans person. Det synes imidlertid anmelderen et spørgsmål, om ikke Karl Knutsson i sin valgpropaganda har berørt forholdet mellem Sverige og Danmark mere indgående, end det lader sig udlæse af Karls senere forsvarsskrifter. Karl kan netop ikke have været uden blik for, at der ligesom i 1439-40 trods partiuoverensstemmelser har været stemning for en indfødt konge som den bedste løsning på tronspørgsmålet; Karl udnyttede med behændighed dette forhold ved at kræve et kongevalg efter landslovens udsagn¹⁷.

Til støtte for den her fremlagte opfattelse, at Karls valg ikke kun skal anskues som resultat af en intern magtkamp med Oxenstiernerne og p.g.a.frygten for Erik af Pommern, men at der reelt har været agiteret kraftigt imod danskerne og deres hidtidige holdning indenfor unionen, kan anføres den samtidige optegnelse i Strängnäs-kalendariet efter omtalen af Karls valg og kroning: »men hvilken skade Sverige og dets indbyggere havde lidt ved en udenlandsk konge og et fremmed regimente, kan ingen måle. Gud bevare .os, så udenlandske fyrster aldrig mere skulle

17. Om stemningen i Sverige for en indenlandsk født konge 1438-40, se Sverges Traktater med främmande magter (cit ST) III nr 476, Diplomatarium Norvegicum (cit DN) V nr 680. SRS I s 156, II s 167-8. M. von Platen: Tvistefrågor i svensk litteraturforskning (1966) s 13-6, 21. Karl Knutssons bestræbelser på at blive konge i denne periode er dokumenteret af H. Schück: Rikets brev och register (1976) s 260ff.

herske over os svenskere«¹⁸. Indskriften på Mora sten om valget af Karl Knutsson, »miles natione svecus«, ligger på linie hermed¹⁹.

Strängnäs-kalendariets udsagn er desværre en af de få kilder til belysning af stemningen i 1448²⁰. Den svenske selvhævdelse og patriotisme havde imidlertid længe været i vækst. Nils Ragvaldssons tale i Basel i 1434 om goterne danner et højdepunkt i den lærde patriotisme, og i Kristoffer af Bayerns landslov fra 1442 fik göticismen et prægnant udtryk²¹.

Erkendes det, at Karl Knutsson har kunnet spille på patriotiske strenge og et iboende ønske hos mange om en indfødt konge som den bedste løsning, kan det tydeliggøre Karls bestræbelser på at blive konge i 1448 og vise, at hans magtstilling har været stærkere end den opportunistiske rolle Enemark tildeler ham. Det kan nævnes, at Karl allerede den 10. juli benytter et segl med et færdigkomponeret rigsvåben, som ifølge H. Seitz må have været vel forberedt²². Ærkebisp Jöns Bengtsson (Oxenstierna) var endvidere beslægtet med Karl og således i byrd ligestillet med Karl²³. Konklusionen må blive, at Karl Knutsson har stået usædvanlig stærkt i 1448. Hensynet til Erik af Pommern og Gotland har som vist af Enemark afgjort spillet en tungtvejende rolle, men også frygten for fortsat dansk dominans og præsentation af en ny udenlandsk fyrste turde have spillet en ikke uvæsentlig rolle i forhandlingerne.

Striden om Gotland og Norge

Foruden nyt om adelsgrupper i Sverige i 1448 bringer P. Enemark flere nytolkninger for de efterfølgende års ofte vanskeligt forståelige hændelser. Det påpeges med rette, at de svenske hærlederes traktat med Erik af Pommern 1449 22/12 ikke er blevet forstået rigtigt. Erik af Pommern opnåede våbenhvile, men uden at miste sin diplomatiske frihed. Der var ikke tale om forræderi fra Eriks side ved overladelse af Visborg til danskerne ved påsketid 1449. For Erik var Gotland et politisk aktiv, som han klart forstod at vurdere.

18. G. Paulsson: Studier i »Strängnåsmartyrologiet.« Trykt i Historia och samhälle. Studier tillägnade J. Rosén (1975) s 33.

19. E. Lönnroth (1934) op. cit. s 238. J.E. Olesen (1980) op. cit. s 391.

20. Se dog også J. Liedgren: Oratio de Laudibus Caroli Regis 8. Lychnos 1950-51 s 26-46.

21. I. Magnus: Gothorum Sveonum`qve Historia ... (1558) s 533-8. B. Losman: Nicolaus Ragvaldis Gotiska Tal. Lychnos 1967-8 s 215-21. Konung Christoffers Landslag (ed. C.J. Schlyter 1869) s 11. J. Nordström: De Yverbornes Ö (1934) s 60-62.

22. H. Seitz: De tre Kronorna (1961) s 116.

23. A.F. Liljeholm i (Svensk) Personhistorisk Tidsskrift 53 (1955) s 136-7. G. Paulsson (1975) op. cit. s 33. – Om falsk kgl. stamtavle i Karl Knutssons slægt, se H. Toldberg i Arkiv för Nordisk Filologi 77 (1962) s 142 og C. Blom: Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna (1972) s 139ff.

Oluf Axelssøns overenskomst med Magnus Gren 1449 18/7 skrinlagde krigspolitikken og stillede en afgørelse af Gotlands tilhørsforhold i udsigt på et kommende unionsmøde. Efter kong Kristians ankomst kom det til gadekampe og en ny overenskomst 31. juli. P. Enemark påpeger den grundlæggende uenighed mellem Kristians og rådets politiske opfattelse af forholdet til Sverige og søger at forklare rådets fredskurs med, at Kristian var i færd med at afkøbe Erik af Pommerns tronret (s. 130-32). Spørgsmålet er dog, om ikke rigsrådet trods oprindelig støtte til Kristians krav på unionstronen håbede på en fredelig løsning af stridighederne mellem rigerne. Et fastlagt unionsmøde i Halmstad i sommeren 1449 var ikke kommet i stand p.g.a. udviklingen i Gotlandsspørgsmålet, hvorfor der blandt aristokratiet fortsat måtte være ønske om et unionsmøde²⁴.

I Karl Knutssons og Kristians kapløb om Norge viser Enemark (s. 168ff), at Aslak Bolts og andre af Karl Knutssons norske tilhængeres tilslutning til Kristian i løbet af det første halvår 1449 blev opnået ved indrømmelser i form af en håndfæstning og en delvis anerkendelse af valgretten. Kristians norske tronkrav synes gennemført ved et kompromis på tronfølgespørgsmålet.

Trods påvisningen af Aslak Bolts støtte til Kristian mod en håndfæstning af Kristian synes Aslak Bolts politiske rolle ikke ganske klar i bogen, og vil måske heller aldrig kunne blive det p.g.a. mangel på entydigt kildemateriale. I lyset af Bohus-erklæringen, Korshavnepisoden og Aslak Bolts frivillige kroning af Karl Knutsson i Trondheims domkirke i november 1449 kan det næppe helt udelukkes, at ærkebispens helst havde set en tilknytning til Sverige, og at der bag kompromiset om en håndfæstning af Kristian har været tale om pression mod Aslak Bolt, sådan som det blev udtalt af modstanderne af Kristians valg²⁵.

Såfremt ærkebisp Aslak Bolt har været stemt for et valg af Karl Knutsson i begyndelsen af 1449 (hvorved Oxenstiernerne udsagn om forbindelsen mellem Sverige og Norge i øvrigt træder tydeligere frem), kan der her være grund til at erindre om Gyldenstjernernes »plan« om kongevalg blandt indenlandske kandidater. I lyset af Karl Knutssons valg i Sverige synes den ovenfor af anmelderen fremsatte opfattelse af Karl Knutsson som Erik Nielssøns og hans sønners egentlige hoved-tronkandidat ikke urimelig. Gyldenstjernerne viser sig med deres konstitutionelle plan fra denne synsvinkel i høj grad at have forståelse for de realpolitiske problemer i Norden, hvor den voksende selvhævdelse i Sverige kunne frygtes at

24. DN V nr 757 jfr J.E. Olesen (1980) op. cit. s. 398, 409.

25. Norges Gamle Love (cit NGL) II:2 s 27.

trække Norge med sig imod Danmark. Trusselen herom havde været til stede i 1441, og i 1481-82 tog ærkebisp Gaute og det norske rigsråd kontakt med det svenske rigsråd for at tilvejebringe en fælles holdning inden forhandlingerne med danskerne om et valg af kong Hans²⁶. Gyldenstjernernes alliance med Karl Knutsson har dog i 1448 som ovennævnt været uforenelig med traditionelle danske unionsinteresser. Henvendelsen til hertug Adolf og grev Kristian har givet slægterne Rosenkrantz og Thott en effektiv mulighed for at krydse Gyldenstjernernes politik.

Fra Halmstad til Avaskär

I vurderingen af Halmstadmødet i maj 1450 har Enemark (s. 180f) med rette gjort opmærksom på, at de danske og svenske råder vanskeligt kan have set bort fra, at det norske råd burde høres. Når det ikke skete, kan forklaringen kun være, at det norske råds votum allerede forelå i tronspørgsmålet. De svenske råder har, som det påpeges, ikke kunnet afvise, at det var Karl Knutsson, der havde brudt freden. Karl Knutsson forbeholdt sig imidlertid ved afståelsen af Norge i juni 1450 sin norske kongetitel og fik herved mulighed for at rejse tronkravet på ny, såfremt freden mellem rigerne ikke holdt. Følgelig protesterede de danske råder til de svenske i november 1450. – Enemark godtgør, at der blandt de svenske råder i Halmstad ikke har været tale om forræderi imod Karl Knutsson; tværtimod sikrede de svenske råder Karl Knutsson dansk anerkendelse af hans svenske trone. Karl vandt ved Halmstadaftalen endvidere en mulighed for unionskandidatur for sig og sine sønner, ligestillet med Kristian. Det kan derfor rigtigt fremhæves, at unionsaftalen i Bergen i august 1450 mellem norske og danske råder efter kong Kristians ønske eliminerede Halmstadsaftalens for Kristians dynasti uheldige tronfølgemuligheder i at blive realiseret (s. 198).

Når Kristian så hurtigt har formået at krydse Halmstadmødets tronfølgebestemmelser, kunne dette forhold have fortjent en nøjere forklaring, siden danske råder deltog i Bergen-forhandlingerne, heraf dog kun 2 af forhandlerne i Halmstad. Forklaringen synes at skulle søges i mistillid til Karl Knutssons hensigter overfor Norge, idet dennes afkald på Norge først blev bekendt efter kongens hjemkomst til København. Endelig må det nævnes, at det fra dansk side har været vigtigt at styrke forbindelsen til Norge. Hensynet til dette rige kunne have været tildelt større

26. ST III nr 526 samt s 364-6. L. Hamre: Norsk Historie 1450-1513 (1971) s 69ff. Norges Historie bd 5 (1448-1536) ved O.J. Benedictow (1977) s 211ff.

opmærksomhed, også som yderligere forklaring på Gyldenstjernernes accept af Kristian I i forsommeren 1449. Både Niels og Peder Erikssøn (Gyldenstjerne) opregnes i Bergentraktaten, og de havde begge deltaget i udstedelsen af traktaten 1449 31/7, som tillige inkluderede Norge²⁷.

Frem til overenskomsterne på Gotland i juli 1449 støttede det danske rigsråd som skildret af P. Enemark (s. 212) Kristians krav på unionstronen i alle 3 riger. Rådet var imidlertid ikke længere tilbøjelig til at fortsætte krigen for at føre Kristians kandidatur i Sverige igennem; tværtimod godkendte man Karls faktiske besiddelse af Sverige. Ved Kristians bryllup med Dorothea i oktober 1449 havde han imidlertid knyttet hendes krav på Sverige til sit eget. Den logiske følge måtte derfor blive, at Dorotheas svenske morgengave måtte udløses. Enemark dokumenterer (s. 212f), at det danske rigsråd vanskeligt har kunnet afvise dette synspunkt. Morgengavekravet på unionsmødet i Avaskär i 1451 var Kristians logiske svar på Halmstadmødets anerkendelse af Karls svenske kongevalg.

Mens Kristian og det danske rigsråd har optrådt enigt i morgengavesagen på Avaskärmødet, og skylden for de resultatløse forhandlinger blev placeret hos svenskerne, forekommer det ikke anmelderen overbevisende, at Karl ved eventuelt at have sikret sig anerkendelse på besiddelsen af Närke og Värmland for mange svenskere måtte stå som den egentlige årsag til de bristede forhandlinger eller som den eneste hindring for freden (s. 213-14). Det er snarere et spørgsmål, om ikke Karl har haft hovedparten af det svenske rigsråd bag sig, idet de efter mødet i fællesskab appellerede til paven i Rom om at dømme i sagen med kong Kristian²⁸. Der kan her erindres om Dorotheas afkald på sine bayriske morgengavegodser og den kendsgerning, at kong Kristoffers testamentariske gaver til Sverige ikke blev udleveret af danskerne²⁹. I lyset af unions- og fredstraktaten fra Halmstad er det rimeligt, at man fra svensk side havde håbet at kunne omgå morgengavekravet ved forhandlinger med de danske rigsråder uden at sætte freden mellem rigerne på spil. Fra svensk side har man ikke taget højde for det danske råds enige støtte til kong Kristians berettigede krav.

Med sin bog »Kriseår 1448-1451« har Poul Enemark leveret et vigtigt bidrag til udforskningen af en central periode i Kalmarunionens historie. Når anmelderen ikke helt har kunnet tilslutte sig argumentationen og

27. NGL II:2 nr 21 s 54-7 og ST III nr 488d.

28. SRS I s 168, som tillige angiver henvendelse til den tysk-romerske konge.

29. J.E. Olesen (1980) op. cit. s 393.

konklusionen om Karl Knutssons kongevalg som et rent opportunistisk foretagende og ikke ganske er enig i, at det udelukkende var Dorotheas morgengavekrav, som fik Gyldenstjernernes »plan« til at falde til jorden, skyldes dette en afvigende opfattelse af det dobbelte kongevalg i 1448. Enemarks vurdering af tronspørgsmålet ud fra et konstitutionelt og adelskandinavistisk synspunkt med fremhævelse af slægten Gyldenstjerne kunne med fordel have taget større hensyn til konkurrencen i unionen mellem Danmark og Sverige, hvor det danske råds flertal anført af slægterne Rosenkrantz og Thott havde overtaget flere af Erik af Pommerns økonomiske og politiske mål og følgelig kunne samarbejde med den danske unionskonge i udformningen af unionspolitikken.

Bogen tilføjer på en lang række punkter nyt til forståelse af omstridte politiske hændelser ved midten af det 15. århundrede og giver tillige grundlag for i nogen grad at rehabilitere kong Kristians første regeringstid. Styrken i fremstillingen ligger navnlig i den nuancerede dokumentation af modsætningerne inden for de enkelte rigers aristokrati og rigsråd (især i Sverige) og overvejelserne over den enkelte adelsmands politiske stillingtagen. For Danmarks vedkommende er fremhævelsen af magtkampen mellem Rosenkrantzer og Gyldenstjerner vigtig, fordi den angiver kong Kristians politiske hovedmuligheder i 1450'erne og 1460'erne. Med rette er det understreget, at regeringskredsen mere var præget af fraktionsdannelser end af egentlige partier, og at forståelsen for meningsdivergenser i aristokratiet og i rigsrådet kan bidrage til en bedre opfattelse af unionspolitiske beslutninger og vanskeligt forståelige hændelser.